

Historiografia serbska i chorwacka poświęcona polityce zagranicznej Jugosławii w okresie zimnej wojny

Związek Radziecki i Armia Czerwona odegrały zdecydowanie mniejszą rolę w ustanowieniu po II wojnie światowej władzy komunistycznej w Jugosławii niż w innych częściach Europy Środkowo-Wschodniej¹. Josip Broz-Tito, którego partyzanci samodzielnie zdobyli władzę w Jugosławii, świadomy poparcia społecznego – mimo deklarowanego sojuszu z Moskwą oraz sowietyzacji kraju – prowadził własną politykę i nie konsultował swoich decyzji z Kremlem. Jugosławia pod jego rządami odegrała po II wojnie światowej istotną rolę w polityce międzynarodowej. Obiekcje Stalina, który nie godził się na niezależność jugosłowiańskiego przywódcy, doprowadziły do wykluczenia Jugosławii z Kominformu na szczycie w Bukareszcie 28 czerwca 1948 r. Belgrad jednak skutecznie przeciwstawił się presji bloku wschodniego, co w konsekwencji doprowadziło do rozłamu w świecie komunistycznym². Izolowana przez dotychczasowych sojuszników Jugosławia zbliżyła się wówczas w stosunkach dyplomatycznych do państw zachodnich. Tito jednak, nie chcąc całkowicie odchodzić od komunizmu, odnosił się do nich z dystansem³.

Po śmierci Stalina w marcu 1953 r. pojawiła się możliwość stabilizacji stosunków dyplomatycznych między Jugosławią a blokiem wschodnim. Po pięciu latach neutrzymywania relacji międzypaństwowych, wrogiej propagandy i incydentów granicznych obie strony podjęły starania rekonyliacyjne. Proces ten zakończył się w latach 1955–1956 podpisaniem w Moskwie i w Belgradzie przez Titę i Nikitę Chruszczowa deklaracji, które kończyły proces pojednania rozpoczęty w 1953 r. i uznawały prawo Jugosławii do prowadzenia samodzielnej polityki poza strukturami bloku wschodniego⁴.

¹ Zob. np. M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie – przekształcenia – rozpad*, Warszawa 2004, s. 77–78.

² D. Bogetić, *Jugoslavija između Istoka i Zapada* [w:] *Jugoslavija u hladnom ratu. Prilozi istraživanja*, Beograd 2010, s. 14–17; L. Dimić, *Istorija srpske državnosti*, Novi Sad–Beograd 2001, s. 340–342; I. Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2008, s. 438–440; D. Russinow, *The Yugoslav Experiment 1948–74*, Berkley–Los Angeles 1977, s. 14, 22–24.

³ D. Bogetić, *Jugoslavija...*, s. 18–20.

⁴ M. Zacharias, *Komunizm...*, s. 167–168; D. Bogetić, *Jugoslavija...*, s. 20.

Mimo wysiłków Kremla Jugosławia nie zamierzała jednak wchodzić ponownie do struktur bloku wschodniego. Broz-Tito konsekwentnie utrzymywał również dystans wobec Zachodu⁵. Jugosłowiański przywódca podjął natomiast próbę nawiązania bliższych stosunków z krajami Trzeciego Świata⁶. Bardzo ważnym wydarzeniem stał się szczyt państw pozostających poza bezpośrednim wpływem obu bloków w październiku 1961 r. w Belgradzie, podczas którego udało się stworzyć wspólną platformę współpracy. Dla belgradzkiej dyplomacji oznaczało to wykrystalizowanie długofalowego kierunku w polityce zagranicznej⁷. Jugosławia zyskała prestiż na arenie międzynarodowej niewspółmierny do jej rzeczywistych możliwości i aż do połowy lat osiemdziesiątych XX w. utrzymała stabilną pozycję, chociaż stosunki z blokiem wschodnim niejednokrotnie się zaostrzały⁸. Oba bloki szanowały jej niepodległość. Od połowy lat osiemdziesiątych w Jugosławii zaczęły się pojawiać tendencje separatystyczne. Po śmierci Broza-Tity coraz bardziej realny stawał się rozpad kraju. W obliczu upadku komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej świat nie był już zainteresowany utrzymaniem jednolitego państwa⁹.

Specyfika Jugosławii jako kraju komunistycznego, który zachował niezależność od ZSRR, w dobie zimnej wojny utrzymywał relacje z oboma blokami politycznymi i aktywnie prowadził politykę zagraniczną, czego przejawem była ważna pozycja w ruchu państw niezaangażowanych, sprawia, że warto poświęcić uwagę polityce zagranicznej tego państwa i jego roli w okresie zimnej wojny – w latach 1945–1990/1991. W niniejszej pracy zamierzam przedstawić współczesną historiografię Serbii i Chorwacji – państw byłej Jugosławii – poświęconą tym zagadnieniom. Między badaczami z dwóch największych państw byłej Jugosławii istnieją zasadnicze różnice w postrzeganiu historii kraju rządzonego przez Broza-Titę. Chorwaci koncentrują się na pozycji Socjalistycznej Republiki Chorwacji (do 1963 r. Ludowej Republiki Chorwacji) w ramach tego wielonarodowego kraju i jej roli w czasach jugosłowiańskich, a także znaczeniu w kształtowaniu polityki państwa. Serbowie tymczasem akcentują pozycję Belgradu jako stolicy

⁵ L. Dimić, *Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i Mađarsko pitanje 1955–1956*, „Tokovi Istorije” 1998, nr 1–4, s. 24–28; D. Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1955–1961*, Beograd 2005, s. 25–28, 53–59.

⁶ D. Bogetić, *Nova...*, s. 28, 43–45.

⁷ *Ibidem*, s. 309–313; *idem*, *Jugoslavija...*, s. 21–22.

⁸ L. Dimić, *Istorija...*, s. 367–368; D. Bogetić, *Nova...*, s. 363; *idem*, *Jugoslavija...*, s. 22. Jugosławia dwukrotnie – w 1957 i 1960 r. – została potępiona za rzekomy rewizjonizm na spotkaniach partii komunistycznych (zob.: *idem*, *Nova...*, s. 187–199, 225–232; D. Russinow, *The Yugoslav Experiment...*, s. 92–93, 108). Pogorszenie stosunków nastąpiło także w 1967 r. (zob. *Historia dyplomacji polskiej*, red. W. Materski, W. Michowicz, t. 6: 1944/1945–1989, Warszawa 2010, s. 598–599), a przede wszystkim w okresie praskiej wiosny, kiedy to Tito z entuzjazmem odnosił się do reform Alexandra Dubčeka i zdecydowanie potępił interwencję wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji (zob. D. Bogetić, *Jugoslavija...*, s. 24–27; L. Dimić, *Pogled iz Beograda na Čehoslovačku 1968. godine*, „Tokovi istorije” 2005, nr 3–4, s. 205–232; R. Petković, *Istorija jugoslovenske diplomatije 1943–1991*, Beograd 1995, s. 49).

⁹ Zob. T. Jakovina, *Život u limenci s crvima*, (*Kako su živjeli i doživljavali Titovu Jugoslaviju?*, *Razgovori američkih diplomata skupljenih u Foreign Affairs Oral History Program Udruge za diplomatske studije I Sveučilišta Georgetown u Washingtonu*), „Historijski zbornik” 2001, rocznik LIV (Zagreb), s. 184.

państwa i centrum politycznego. Warte podkreślenia jest jednak to, że historycy obu krajów współpracują ze sobą¹⁰.

Badania nad międzynarodowym położeniem Jugosławii w okresie zimnej wojny rozpoczęto jeszcze na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. W Belgradzie są prowadzone przede wszystkim w Instytucie Bałkanologii Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk, a także na Uniwersytecie Belgradzkim: w Instytucie Historii Wydziału Filozoficznego, Instytucie Najnowszej Historii Serbii i Instytucie Historii Współczesnej. W Zagrzebiu natomiast zimnowojenną historią Jugosławii zajmują się pracownicy Instytutu Historii Wydziału Filozoficznego. Prowadził je tam Dario Bekić, autor ważnej do dziś dla historyków książki *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi s velikim silama: 1949–1955* (Zagreb 1988). Jego praca dotyczyła budowania strategii polityki zagranicznej Jugosławii w pierwszej dekadzie po II wojnie światowej. Rolą Jugosławii na arenie międzynarodowej zajmował się też wówczas serbski historyk dr Dragan Bogetić¹¹. Obecnie jego zainteresowania koncentrują się na kwestiach budowania jugosłowiańskiej polityki zagranicznej i poszukiwania przez nią nowych kierunków w latach pięćdziesiątych, na skomplikowanych relacjach z blokiem wschodnim i Zachodem oraz na dziejach stosunków dyplomatycznych Jugosławii ze Stanami Zjednoczonymi¹². Prekursorem badań nad zimną wojną był też serbski uczonej prof. Branko Petranović, jeden z najbardziej cenionych historyków z byłej Jugosławii, który poświęcił się badaniom nad budowaniem strategii jugosłowiańskiej polityki zagranicznej w latach 1945–1950, m.in. planami stworzenia federacji bałkańskiej i burzliwymi wydarzeniami związanymi z rezolucją Kominformu z 1948 r.¹³

Rzetelne badanie zimnej wojny utrudniały w okresie komunistycznym ramy ideologiczne narzucone przez autorytarne władze. Jak podkreśla serbski historyk Ljubodrag Dimić, zamiast metod naukowych *sensu stricto*, nakazywano stosować marksizm i leninizm jako jedynie słuszne metody badań akademickich¹⁴. W końcu lat osiemdziesiątych, wraz z narastającymi w Jugosławii podziałami politycznymi, w historiografii nastąpił zwrot ku sprawom narodowym. Proces ten został jeszcze wzmocniony w momencie rozpadu państwa i wybuchu wojny domowej na początku lat dziewięćdziesiątych. Uwagę historyków zdominowały wówczas tematy dotyczące historii poszczególnych państw.

Dzieje Jugosławii i jej dyplomacji ponownie zaczęły interesować badaczy w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. W Zagrzebiu podjął je prof.

¹⁰ Przykładem takiej współpracy były spotkania historyków z obu państw, które zaowocowały serią „DIALOG istoričara – povjesničara” zawierającą zbiory artykułów. Obecnie jedną z form współdziałania są organizowane co roku przez uniwersytet w Zagrzebiu spotkania „Desničini susreti”.

¹¹ Najważniejsze jego prace do początku lat dziewięćdziesiątych to: D. Bogetić, O. Bogetić, *Nastanak i razvoj politike i pokreta nesvrstanosti*, Beograd 1981; D. Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990; *idem*, *Članstvo Jugoslavije u Balkanskom savezu i NATO pakt*, „Istorija 20. veka” 1991, nr 1–2 (Beograd), s. 65–90.

¹² *Idem*, *Nova...; idem*, *Jugoslovensko-američki odnosi 1961–1971*, Beograd 2012.

¹³ Najważniejsze jego prace: B. Petranović, *Balkanska federacija 1943–1948*, Beograd 1991; B. Petranović, S. Dautović, *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje, 1945–1948 (iskustvo „narodne demokratije” kao partijske države)*, Beograd 1994; B. Petranović, *Jugoslavija na razmeđu (1945–1950)*, Podgorica 1998.

¹⁴ L. Dimić, *Istoriografski putkazi. Istoriografsko nasleđe o spoljnjoj politici Jugoslavije u hladnom ratu [w:] Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, Beograd 2008, s. 25–46.

Tvrтко Jakovina, a w Belgradzie prof. Ljubodrag Dimić. Serbski historyk opublikował wówczas dwa artykuły, które przedstawiały proces stabilizacji stosunków radziecko-jugosłowiańskich w połowie lat pięćdziesiątych XX w.¹⁵ Jakovina zaś ukazał w swoich artykułach postrzeganie Jugosławii, szczególnie Socjalistycznej Republiki Chorwacji, przez administrację amerykańską. Jego badania dotyczyły lat pięćdziesiątych, sześćdziesiątych oraz początku siedemdziesiątych¹⁶. Około 2000 r. w Belgradzie powstały pod kierunkiem prof. Dimića, prof. Đorđe Stankovića i prof. Miry Radojević prace magisterskie i doktorskie, które następnie opublikowano. W ten sposób zebrano grupę młodych naukowców, która w ramach wspomnianych już instytucji naukowych w Belgradzie prowadzi badania nad dziejami Jugosławii i jej miejscem w polityce światowej w okresie zimnej wojny. W Chorwacji natomiast badania nad okresem 1945–1990/1991 oprócz prof. Jakoviny prowadzą dr Hrvoje Klasić z uniwersytetu w Zagrzebiu oraz dr Ante Batović z uniwersytetu w Zadarze.

Szczególną ciekawość badaczy z byłej Jugosławii budzi rola Trzeciego Świata w polityce prowadzonej przez Josipa Broza-Titę. Autorem pierwszych prac poświęconych znaczeniu państw rozwijających się w polityce Jugosławii w okresie zimnej wojny był Dragan Bogetić, który przygotował także najważniejszą do tej pory monografię o budowaniu przez Jugosławię strategii politycznej w stosunkach z zagranicą w latach pięćdziesiątych¹⁷. Przedstawił w niej proces „odkrywania” przez Jugosławię Trzeciego Świata, stabilizację stosunków dyplomatycznych z blokiem wschodnim i zdystansowanie się od państw zachodnich po okresie ocieplenia relacji, do którego doszło w wyniku konfliktu z krajami komunistycznymi w 1948 r.

Ważne prace dotyczące polityki Jugosławii wobec państw rozwijających się publikowali dr Aleksandar Životić z Instytutu Najnowszej Historii Serbii oraz mgr Jovan Čavoški, doktorant w tymże instytucie i w Instytucie Historii Uniwersytetu w Pekinie. Pierwszy zajmuje się przede wszystkim Bliskim Wschodem. Jego praca magisterska dotyczyła konfliktu o Kanał Sueski w latach 1956–1957 widzianego z perspektywy jugosłowiańskiej¹⁸. Opublikował również artykuły, które przedstawiają wojskowe i dyplomatyczne aspekty jugosłowiańskiej polityki wobec Bliskiego Wschodu, a przede wszystkim Egiptu¹⁹. Drugi z historyków interesuje się głównie dziejami państw azjatyckich w latach 1945–1990/1991 i ich kontaktami

¹⁵ *Idem*, *Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov: razgovori u Beogradu 27 maj–2 juni 1955*, „Istorijski glasnik” 1997, nr 1/2, s. 35–67; *idem*, *Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i Madarsko pitanje...*, s. 23–59.

¹⁶ T. Jakovina, *Američki komunistički saveznik? Vanjskopolitički odnosi SAD-a i Jugoslavije od 1955–1963*, „Radovi” 1998, vol. 31, nr 1, s. 81–108; *idem*, *Što je značilo Nixonov usklik „živjela Hrvatska”?*, „Društvena istraživanja” 1999 nr 8, vol. 40–41, nr 2–3 (Zagreb), s. 347–371.

¹⁷ D. Bogetić, *Nova...*

¹⁸ A. Životić, *Jugoslavija i Suecka kriza 1956–1957*, Beograd 2008.

¹⁹ *Idem*, *Jugoslovensko-egipatski vojni odnosi 1953–1956*, „Tokovi istorije” 2007, nr 1–2, s. 154–169; *idem*, *Jugoslovenska vojna pomoć Ujedinjenoj Arapskoj Republici 1967*, „Istorija XX veka” 2007, nr 1–2, s. 117–128; *idem*, *Jugoslovenska spoljna politika tokom Suecke krize i stabilnost Balkanskog pakta 1956–1957*, „Arhiv” 2007, nr 1–2, s. 138–149; *idem*, *Jugoslavija i Bliski istok (1945–1956)* [w:] *Spoljna politika...*, s. 483–496; *idem*, *Jugoslavija i bliskoistočna kriza 1967–1968 godine* [w:] *1968–četdeset godina posle*, Beograd 2008, s. 51–68; *idem*, *Politička emigracija iz Jugoslavije u Siriji 1947–1952*, „Tokovi istorije” 2008, nr 3–4, s. 46–60.

z Jugosławią. Opublikowana została jego praca magisterska dotycząca stosunku Jugosławii wobec konfliktu chińsko-indyjskiego w latach 1959–1962²⁰. Przygotowuje on równoległe prace doktorskie o stosunkach jugosłowiańsko-birmańskich (na Uniwersytecie w Belgradzie) oraz stosunkach jugosłowiańsko-chińskich (na Uniwersytecie w Pekinie) w dobie zimnej wojny. Jego artykuły naukowe dotyczą również polityki Chin w Korei w okresie wojny oraz wpływów chińskiej ideologii komunistycznej w świecie²¹.

Najnowszą istotną rozprawą dotyczącą roli ruchu państw niezaangażowanych w polityce jugosłowiańskiej jest wydana ostatnio książka prof. Jakoviny *Treća strana Hladnog rata* (Zagreb 2011). Chorwacki historyk przedstawił w niej dzieje jugosłowiańskiej dyplomacji wobec krajów rozwijających się w świetle najnowszych teorii dotyczących zimnej wojny, ale skoncentrował się na najważniejszych wydarzeniach w państwach Trzeciego Świata, które w jego przekonaniu miały znaczenie dla kształtowania ruchu niezaangażowanych oraz całej polityki światowej.

Istotne miejsce w problematyce polityki zagranicznej Belgradu zajmował blok wschodni, do którego Jugosławia należała do 1948 r. W wyniku konfliktu Stalina i Broza-Tity państwa komunistyczne Europy Wschodniej stały się jej głównym nieprzyjacielem, a po ustabilizowaniu stosunków w 1956 r. nastąpił okres, w którym Belgrad z dystansem oraz nieufnością traktował posunięcia Układu Warszawskiego.

Do badania relacji Jugosławii z blokiem wschodnim, który zajmował istotne miejsce w polityce zagranicznej tego państwa, w największym stopniu przyczynił się prof. Dimić, współredaktor dwóch publikacji źródłowych, odsłaniających najważniejsze problemy oraz charakter tych relacji. Jedną z nich jest zbiór dokumentów z moskiewskich i belgradzkich archiwów opracowany przez serbskich i rosyjskich historyków, wydany w językach serbskim i rosyjskim, przedstawiający burzliwe relacje jugosłowiańsko-radzieckie w latach 1945–1956²². Drugą jest wybór materiałów źródłowych z archiwów jugosłowiańskich, rosyjskich, brytyjskich i amerykańskich, przedstawiający z perspektywy jugosłowiańskiej zmieniający się układ geopolityczny w Europie w latach 1942–1948 i sowietyzację oraz kształtowanie się bloku wschodniego²³. Ljubodrag Dimić jest także autorem artykułów, w których pierwszy ukazał z perspektywy jugosłowiańskiej istotne procesy zachodzące w bloku komunistycznym. Dogłębnie przeanalizował w nich nie tylko – jak wcześniej wspominałem – ostatni etap odbudowy stosunków

²⁰ J. Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt 1959–1962*, Beograd 2009.

²¹ *Idem*, *Zaboravljena epizoda: jugoslovensko-kineski odnosi 1947. godine*, „Tokovi istorije” 2006, nr 4, s. 183–199; *idem*, *Mao Cedung, intelektualci i potresi u komunistickom svetu 1956–1957*, „Tokovi Istorije” 2008, nr 1–2, s. 113–136.

²² *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945–1956. Zbornik dokumenat/Sovietsko-jugoslawiskije odnoszenija 1945–1956 gg. Dokumenty i materijaly*, wybór i oprac. L. Dimić, M. Milošević, Đ. Borozan, I.V. Buharkin, L.V. Vnukova, J.A. Zelenko, M.K. Kravczenko, V.A. Soljanskij, Beograd–Novosibirsk 2010.

²³ *Napukli monolit. Jugoslavija i svet 1942–1948*, wybór L. Dimić, A. Životić, Beograd 2012.

jugosłowiańsko-radzieckich w latach 1955–1956, lecz także jugosłowiański stosunek do powstania na Węgrzech, w 1956 r. i praskiej wiosny 1968 r.²⁴

Wymieniony już Aleksandar Životić zajmuje się nie tylko Bliskim Wschodem, ale również relacjami Jugosławii z Europą Wschodnią. W swojej najnowszej książce wykorzystał materiały zebrane w czasie kwerendy w archiwach w Belgradzie, Pradze, Sofii i Moskwie, co pomogło w ciekawym ukazaniu relacji jugosłowiańsko-albańskich na tle konfliktów Jugosławii z blokiem wschodnim oraz wyznaczenia przez Belgrad pryncypiów polityki niezaangażowania²⁵.

Badania nad stosunkami Jugosławii i europejskich państw komunistycznych prowadzi także Slobodan Selinić z Instytutu Najnowszej Historii Serbii. Zajmował się relacjami jugosłowiańsko-czechosłowackimi w pierwszym dziesięcioleciu po II wojnie światowej. Kwerenda w archiwach w Belgradzie i Pradze zaowocowała publikacją serii artykułów naukowych oraz wyczerpującą monografią²⁶.

Serbski historyk dr Vladimir Cvetković, pracownik Instytutu Najnowszej Historii Serbii, jest autorem artykułów o stosunkach Jugosławii z sąsiednimi państwami komunistycznymi – Rumunią, Węgrami i Bułgarią w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych²⁷. Ma zostać wydana jego praca doktorska, którą obronił na Uniwersytecie w Belgradzie w 2012 r., zatytułowana *Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije: 1953–1958. godine*.

Mimo wielu rozpraw naukowych poświęconych relacjom Jugosławii z blokiem wschodnim, tematyka ta nie została jeszcze w pełni opracowana²⁸. Większość badań została przedstawiona jedynie w formie artykułów w czasopismach naukowych. Dużym wyzwaniem dla badaczy będzie przygotowanie monografii szeroko ujmującej historię stosunków Belgradu z ZSRR i jego państwami satelickimi.

²⁴ L. Dimić, *Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov: razgovori...*, s. 35–67; *idem*, *Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i Mađarsko pitanje...*, s. 23–59; *idem*, *Pogled iz Beograda...*, s. 205–232.

²⁵ A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile 1945–1961*, Beograd 2011.

²⁶ S. Selinić, *Jugoslávská kultura v Československu 1945–1950*, „Slovanský přehled Praha” 2006, nr 2, s. 249–272; *idem*, *Saradnja jugoslovenske i čehoslovačke industrije 1945–1950*, „Studia Balcanica Bohemo-Slovaca” VI, Svazek 1, Sekce historie, politologie a etnologie, Příspěvky přednesené na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.–27. dubna 2005, s. 367–380; *idem*, *Jedan ibeovski diplomata u Beogradu. Čehoslovački ambasador Pithart i normalizacija odnosa Jugoslavije i Čehoslovačke 1954–1956 godine* [w:] *Spoljna politika...*, s. 231–251; S. Selinić, A. Životić, *Conversation Between Soviet and Yugoslav Delegation in Moscow (May 27–June 12, 1946)*, „Bulgarian Historical Review” 2009, nr 1–2, s. 180–201; S. Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*, Beograd 2010.

²⁷ V. Cvetković, *Nikolae Čaušesku na VIII kongresu SKJ: jugoslovenske impresije*, „Tokovi istorije” 2006, nr 1–2, s. 212–226; *idem*, *Jugoslavija i odjek Beogradske deklaracije u susednim „informbirowskim” zemljama* [w:] *Spoljna politika...*, s. 188–206; *idem*, *Jugoslovensko-rumunski odnosi u danima sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj 1968. godine* [w:] *1968-četrdeset...*, s. 163–179; *idem*, *Jugoslovenski utisci o odjeku Staljinove smrti u Bugarskoj i Rumuniji*, „Tokovi istorije” 2008, nr 3–4, s. 60–75.

²⁸ Oprócz prac serbskich i chorwackich uczonych w 2011 r. w Londynie została opublikowana praca Svetozara Rajaka, naukowca z London School of Economics, *Yugoslav-Soviet relations 1953–1957*. Wiedzę o stosunkach Belgradu i europejskich państw komunistycznych wzbogaciła także wydana w 2001 r. praca czeskiego historyka z Uniwersytetu w Pradze prof. Jana Pelikana *Jugoslávie a východní blok 1953–1958*.

Stosunkowo dobrze udokumentowane są w serbskiej i chorwackiej historiografii relacje Jugosławii ze Stanami Zjednoczonymi w okresie zimnej wojny. Szczegółowych badań wymaga rola, którą Stany odegrały w przełamaniu izolacji Jugosławii na arenie międzynarodowej po zerwaniu przez nią stosunków z Moskwą w 1948 r. Amerykanie żywili początkowo nadzieję, że Tito porzuci komunizm, ale zostały one rozwiane, gdy po 1953 r. zwrócił się on ku odnowie stosunków z krajami komunistycznymi. Jugosławia, będąc jednym, z nich, była popierana przez USA jako niezależny podmiot państwowy. Było to szczególnie ważne w okresie kryzysów międzynarodowych i zaostrzenia relacji z blokiem wschodnim²⁹.

Najszerze badania nad polityką Stanów Zjednoczonych wobec Jugosławii oraz stosunkami między obu państwami prowadzili Tvrtko Jakovina i Dragan Bogetić. Ich prace dotyczą polityki USA wobec Jugosławii od końca II wojny światowej aż do 1971 r. Obaj wykorzystali bogatą bazę źródłową. Jakovina wykorzystał przede wszystkim materiały z archiwów amerykańskich oraz chorwackich³⁰. W pierwszej z wymienionych poniżej książek zwrócił uwagę na duże zmiany w orientacji polityki zagranicznej Jugosławii w pierwszym dziesięcioleciu po II wojnie światowej, które miały swoje implikacje w ewolucji relacji między Belgradem a Waszyngtonem – na początku wrogich, a po 1948 r. bliskich, mimo wzajemnej nieufności. Jakovina pokazał również wpływ kultury amerykańskiej na Jugosławię, przede wszystkim na Chorwację, a także funkcjonowanie przedstawicielstw dyplomatycznych USA w Belgradzie i Zagrzebiu oraz ich percepcję rzeczywistości bałkańskiej. W drugiej pracy przedstawił rozwój gospodarki jugosłowiańskiej możliwy dzięki różnym formom amerykańskiej pomocy (finansowej, wojskowej, naukowej). W artykułach naukowych Jakovina przedstawił stosunek USA wobec wydarzeń tzw. chorwackiej wiosny³¹, a także postrzeganie Jugosławii przez amerykańską dyplomację³².

Bogetić jako źródła prymarne potraktował dokumenty dyplomacji jugosłowiańskiej. Najnowsza jego rozprawa przedstawia stosunki jugosłowiańsko-amerykańskie na tle istotnych wydarzeń w polityce międzynarodowej (kryzysu kubańskiego, wojny w Wietnamie, interwencji wojsk Układu Warszawskiego

²⁹ Warto w tym kontekście wspomnieć o potępiających Jugosławię za rewizjonizm deklaracjach partii komunistycznych z lat 1957 i 1960, czy zaostrzonych stosunkach z europejskimi krajami komunistycznymi po udzieleniu przez Titę poparcia reformom Aleksandra Dubčeka w Czechosłowacji.

³⁰ T. Jakovina, *Američki komunistički saveznik; Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945–1955*, Zagreb 2003; *idem*, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Zagreb 2002.

³¹ Masowy ruch społeczny w Socjalistycznej Republice Chorwacji w latach 1970–1971, który tworzyli chorwaccy politycy i intelektualisci. Cieszył się masowym poparciem społecznym. Przywódcy ruchu dążyli do emancypacji swojej republiki w ramach federacji jugosłowiańskiej i nadania jej większych praw. W Polsce pisał o tym Michał Jerzy Zacharias (zob. *idem*, *Chorwacka „wiosna” i serbski „liberalizm”. Konflikty polityczne w Jugosławii na początku lat siedemdziesiątych*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 2).

³² T. Jakovina, *Život...*, s. 159–186; *idem*, *Američki komunistički saveznik?...*, s. 81–108; *idem*, *Što je značilo...*, s. 347–371; *idem*, *Je li Nixon doista podupirao Hrvatsko proljeće? [w:] Pro Historia Croatica 1, Zbornik uz 70. godišnjicu života Dragutina Pavličevića*, Zagreb 2002, s. 381–399; *idem*, *Tito i Nixon, Kako je pripreman i što je značilo Titov posjet Washingtonu 1971?*, „Historijski zbornik” 2002, R. 55, s. 167–197.

w Czechosłowacji). Cezurę badawczą wyznaczają: rok 1961, w którym ostatecznie wykrystalizowała się jugosłowiańska strategia w polityce zagranicznej, i rok 1971, gdy doszło do ponownego ustabilizowania stosunków Belgradu z Moskwą, zaostrożonych wskutek poparcia, którego Broz-Tito udzielił obalonym przez Breżniewa reformatorom w Czechosłowacji w 1968 r. Bogetić opublikował też ciekawe artykuły na temat pomocy finansowej udzielanej Belgradowi przez amerykańską administrację w latach pięćdziesiątych³³ oraz polityki amerykańskiej wobec Jugosławii w czasach prezydentury Johnsona i Nixona³⁴.

Wśród badaczy zajmujących się stosunkami amerykańsko-jugosłowiańskimi warto zwrócić także uwagę na chorwackiego historyka z Uniwersytetu w Zadarze, Ante Batovića. W ostatnich latach wydał książkę poświęconą przemianom w Jugosławii w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i początku siedemdziesiątych oraz międzynarodowym uwarunkowaniom chorwackiej wiosny, bazującą na źródłach z archiwów serbskich, chorwackich, amerykańskich i brytyjskich³⁵. Batović prowadzi również badania nad relacjami Jugosławii z Wielką Brytanią. Tematyce tej poświęcił serię artykułów³⁶. Jego publikacje stanowią niestety wyjątek, gdyż stosunki Jugosławii z państwami Europy Zachodniej nie zostały dotychczas należycie opracowane³⁷.

Aspektem kulturalnym relacji amerykańsko-jugosłowiańskich w okresie zimnej wojny, przyjmowaniu zachodnich wzorców kulturowych w życiu codziennym i wpływowi kultury masowej na życie społeczno-polityczne Jugosławii są poświęcone wydane ostatnio prace doktorskie młodych historyków serbskich Aleksandra Rakovića i Radiny Vučetić³⁸. Raković zajmował się muzyką rozrywkową na Bałkanach, Vučetić – filmem, teatrem i muzyką.

Inne ważne publikacje dotyczące współpracy Jugosławii z zagranicą w dziedzinie kultury w okresie zimnej wojny są autorstwa prof. Predraga Markovića, Aleksandra Perišića i Gorana Miloradovića z Instytutu Najnowszej Historii Serbii

³³ D. Bogetić, *Jugoslavija i svetsko tržište kapitala. Američka finansijska podrška jugoslovenskim razvojnim programima krajem 50-tih godina*, „Tokovi istorije” 2010, nr 3, s. 89–102.

³⁴ *Idem*, *Jugoslovensko-američki odnosi u svetlu vojne intervencije u Čehoslovačkoj 1968*, „Istorija 20. veka” 2007, nr 2, s. 75–88; *idem*, *Međunarodni položaj Jugoslavije u vreme prvih spoljnopolitičkih akcija Džonsonove administracije*, „Tokovi istorije” 2009, nr 3, s. 131–161; *idem*, *Razgovori Tito-Nikson oktobra 1971. Političke implikacije „Vašingtonske deklaracije”*, „Istorija 20. veka” 2011, nr 2, s. 159–172.

³⁵ A. Batović, *Liberalno-nacionalni pokret u Hrvatskoj od 1966 do 1972 i svijet*, Zadar 2010.

³⁶ Zob. *idem*, *Britansko-jugoslavenski odnosi od Bagdadskog pakta do Sueske krize* [w:] *Spoljna politika...*, s. 363–380; *idem*, *Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma – Američki i britanski izveštaji o Hrvatskoj (1964–1966)*, „Historijski zbornik” 2010, nr 2; *idem*, *Zapadne reakcije na objavu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967 godine*, „Časopis za suvremenu povijest” 2010, nr 3; *idem*, *Titova Jugoslavija i Ujedinjeno Kraljevstvo za vrijeme Hrvatskog proljeća* [w:] *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Zagreb 2012, s. 77–92.

³⁷ Książkę dotyczącą stosunków włosko-jugosłowiańskich w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. wkrótce opublikuje Saša Mišić, serbski historyk z Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu w Belgradzie. Rozprawę doktorską o stosunkach jugosłowiańsko-francuskich od zakończenia II wojny światowej do lat sześćdziesiątych przygotowuje na Uniwersytecie McMaster w Toronto w Kanadzie Katarina Todić.

³⁸ A. Raković, *Rokenrol u Jugoslaviji 1956–1968. Izazov socijalističkom društvu*, Beograd 2011; R. Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012.

oraz Dragomira Bondžića³⁹ z Instytutu Historii Współczesnej. Ukazują one, jakie odzwierciedlenie w życiu kulturalnym miały orientacje polityki zagranicznej władz w Belgradzie. Historyków interesowała też kwestia kształcenia młodych obywateli Jugosławii za granicą i towarzyszących temu wpływów ideologicznych oraz rola Jugosławii w kształtowaniu elit intelektualnych w krajach Trzeciego Świata. Temu ostatniemu zagadnieniu poświęcił swoją rozprawę Bondžić. To właśnie w Jugosławii, dzięki współpracy Belgradu z państwami rozwijającymi się od połowy lat pięćdziesiątych, zdobywali wykształcenie obywatele tych państw⁴⁰.

W ostatnich latach ukazały się zbiorowe publikacje, głównie pokonferencyjne, z dziejów dyplomacji jugosłowiańskiej od zakończenia II wojny światowej do początku lat siedemdziesiątych XX w., których autorami są wymieniani już historycy: Dimić, Bogetić, Cvetković, Životić, Selinić i inni. Wspomnieć też należy o kilku jeszcze pozycjach już wcześniej przywoływanych: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961* pod redakcją Slobodana Selinića, *Jugoslavija u hladnom ratu. Prilozi istraživanjima* pod redakcją Aleksandra Životića i *1968-četredeset godina posle* pod redakcją prof. Radmili Radić z Instytutu Najnowszej Historii Serbii. W dalszym ciągu brakuje monografii dających gruntowny obraz polityki zagranicznej państwa Josipa Broza-Tity. Wyjątkami są wspomniane już prace *Jugoslavija, Albanija i velike sile 1945–1961* Životića, *Liberalno-nacionalni pokret u Hrvatskoj od 1966 do 1972 i svijet* Batovića czy wydana w styczniu 2012 r. rozprawa doktorska Hrvoje Klasića z uniwersytetu w Zagrzebiu *1968. Jugoslavije i svijet*. Chorwacki historyk przedstawił sytuację w Jugosławii w 1968 r. na tle wydarzeń w polityce międzynarodowej. Ukazał implikacje, które miała sytuacja na świecie dla realiów polityczno-społecznych Jugosławii i podjętych w związku z tym przez władze działań. Mowa jest tu przede wszystkim o interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji, demonstracjach studenckich na świecie i w głównych miastach Jugosławii – Belgradzie i Zagrzebiu – oraz reperkusjach konfliktu bliskowschodniego z 1967 r.

Współczesna historiografia Serbii i Chorwacji stanowi ważny element globalnych badań nad zimną wojną. Uczeni z obu krajów odwołują się w zdecydowanej większości do postmodernistycznej teorii dziejów zimnej wojny. Według tej teorii konflikt dwóch supermocarstw najpełniej wyrażał się w wydarzeniach o charakterze lokalnym. Większe zainteresowanie polityką zagraniczną Jugosławii w latach 1945–1990/1991 można zaobserwować obecnie w Serbii. Chorwacka historiografia kładzie nacisk raczej na pokazanie rozwoju sytuacji wewnętrznej w Jugosławii z perspektywy Socjalistycznej Republiki Chorwacji. Badania

³⁹ P. Marković, *Društveni život u Beogradu 1948–1965. Uticaj sveta podeljenog na Istok i Zapad*, Beograd 1995; A. Perišić, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*, Beograd 2008; G. Miloradović, *Lepota pod nadzorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945–1955*, Beograd 2012; D. Bondžić, *Misao bez pasoša. Međunarodna saradnja Beogradskog Univerziteta 1945–1960*, Beograd 2011.

⁴⁰ Zauważył to także w 1960 r. polski chargé d'affaires w Belgradzie, Jakub Gelbart, o czym informował w raporcie dyplomatycznym przesłanym do MSZ (zob. Archiwum MSZ RP, Departament I, zespół 7, wiązka 21, tom 196, Raport polityczny Jakuba Gelbarta, chargé d'affaires ambasady PRL w Belgradzie, obejmujący okres 16 II – 1 X 1960 r. do dyrektora Departamentu I MSZ, tow. J. Siedleckiego, Belgrad, 8 X 1960 r., k. 142–143).

współczesnej historiografii serbskiej i chorwackiej ograniczają się jedynie do okresu 1945–1970. Luki badawcze dotyczą przede wszystkim stosunków Jugosławii z krajami Europy Zachodniej. Historycy powinni poświęcić więcej uwagi także badaniom współpracy Jugosławii z Europą Wschodnią, gdyż mimo istotnych prac kilku uczonych, kwestie te wymagają dalszej analizy.

Mateusz Sokulski (ur. 1984) – doktorant w Instytucie Historii Uniwersytetu Wrocławskiego (Zakład Historii Polski i Powszechnej XIX i XX w.); absolwent filologii serbsko-chorwackiej (2008) i historii (2010) Uniwersytetu Wrocławskiego. Zainteresowania badawcze: polityka międzynarodowa w okresie zimnej wojny, ze szczególnym uwzględnieniem Jugosławii; problemy narodowościowe na Bałkanach; historia Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w. Stypendysta uniwersytetu w Zagrzebiu (2008, 2009) oraz w Belgradzie (2012). Autor artykułu: *Językowo-kulturowy obraz postaci świętych we frazeologii i paremiologii języka serbskiego, chorwackiego i polskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej” 2012, nr 39; recenzji książki: S. Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2 (20).

Słowa kluczowe: Jugosławia, zimna wojna, Zachód, blok wschodni, Trzeci Świat

Serbian and Croatian historiography about Yugoslav foreign policy during the Cold War

Specific situation of Yugoslavia – the communist state not belonging neither to the West nor to the Eastern Block, active and dexterous in its foreign policy-meets interest of Serbian and Croatian historians. The collapse of Yugoslavia in 90s evoked focus mainly on the national issues amongst academics from both states. At the end of 90s, researchers began to survey Yugoslav foreign policy and position of Tito's state in the Cold War constellation. Nowadays, both in Croatia and Serbia interest of historians is focused on such problems as Yugoslav policy towards the Third World as a leading state of the non-aligned movement, American policy towards Yugoslavia and Tito's oscillation in his attitude towards both blocks. Except of the few very important monographs, documents' collections and articles about relations between Yugoslavia and the Eastern Block, especially treating first decade after the World War II, this field still needs to be the object of survey.

There is also a few relevant studies about cultural impact of the West and the communist block in Yugoslavia, reflecting political and ideological concerns of the divided world and their influence in Tito's state.

Surveys about Yugoslav position in international relations, mainly carried out in Serbia, have not exceeded years 1945–1970 and there is still need to research Cold War problematic from the Balkan perspective.

Keywords: Yugoslavia, the Cold War, the West, the Eastern Bloc, the Third World